

LBRIS

We know
books

ALIN MUREȘAN

**ULTIMUL
CUVÂNT**

RETRĂIND FENOMENUL PITEȘTI

LITERA

București

CUPRINS

<i>Prefață</i> de Doina Jela	7
<i>Cuvânt-înainte</i>	29
Vasile Ilea (Cluj-Napoca)	35
Ioan Petru Săbăciag (Cluj-Napoca)	45
Inocențiu Glodeanu (Cluj-Napoca)	56
Pr. Gheorghe Calciu-Dumitreasa (Cluj-Napoca)	66
Pr. Nagy Géza (Târgu-Mureș)	81
Titus Leonida (Iași)	96
Gheorghe Marian (Timișoara)	117
Aurel Suciu (Timișoara)	155
Mircea Cojocaru (Deva)	184
Gheorghe Bâgu (București)	223
Dumitru Ispas (București)	252
Gheorghe Clinciu (Constanța)	320
Paul Dumitrescu (București)	353
Valeriu Popa (București)	424
Arhim. Zareh Baronian (București)	446

Gheorghe Gheorghiu (București)	456
Constantin Rodas – pr. Teodor Stănescu (Ploiești)	477
<i>Postfață</i> de Clara Mareș	495
<i>Indice de nume</i>	499
<i>Indice de locuri</i>	509

Povestea mea a început la Cluj prin vara lui 2005. Terminasem anul III la Jurnalism și trebuia să-mi aleg din timp tema lucrării de licență, cât încă aveam opțiuni. Din câte îmi aduc aminte, am fost ultima generație (sau, în orice caz, printre ultimele) care făcea patru ani la ciclul de licență. Eram prevăzător, cu alte cuvinte. Aveam multe semne de întrebare și două certitudini: că vreau să lucrez cu Ruxandra Cesereanu și că trebuie să scriu despre comunism. Cele două se împleteau natural: cursul dânzei intitulat „Gulagul în conștiința românească” îmi stârnise interesul mai mult decât orice în primii trei ani de facultate.

Aveam un interes pentru subiect prin prisma unor lecturi haotice prin liceu, dintre care îmi aduc aminte de *Fenomenul Pitești* al lui Ierunca și memoriile lui Belu Zilber. Prima m-a șocat (cum altfel?) prin violență, iar cea din urmă printr-un acut sentiment al nedreptății și al absurdului suferinței. Privind retrospectiv, găsesc că empatia mea era exagerată și chiar înduioșătoare, dar oare nu așa sunt sentimentele adolescente? În plus, sentimentele mele erau complet străine de orice fel de considerații ideologice. Înțelegeam că Zilber a fost un comunist trădat de „ai lui”, dar ce însemna comunismul îmi era cu totul necunoscut. Pentru mine, era vorba de suferința nedreaptă a unui om care nu făcuse nimic. Adeziunea lui la o ideologie totalitară nu constituia un factor agravant. Bine sau rău, acesta era un fapt în ceea ce mă privește. Naivitatea aceasta ideologică mi-am păstrat-o mulți ani și cred azi că a fost un avantaj. Pentru alții este și va fi întotdeauna o pricină de a mă eticheta. Îi privește. Cred cu tărie că noi nu vedem oamenii și lucrurile așa cum sunt în realitate, ci așa cum suntem noi înșine. Aplicăm grila noastră de valori tuturor, fără să înțelegem că oamenii sunt diferiți și fără să ne pese că distorsionăm realitatea.

M-au atras seriozitatea și meticulozitatea cu care aborda Ruxandra Cesereanu cursul despre închisorile comuniste. Dar a mai fost ceva, esențial: ne-a făcut cunoștință nu doar cu literatura memorialistică, ci și cu istoria vie. Mi-i aduc aminte pe foștii deținuți Fredolin Nădăban și pe Raul Volcinski. Întâlnirea cu cel din urmă mi-a schimbat viața fundamental. Era în mod evident un intelectual rafinat, vorbea șapte limbi străine, provenea dintr-o familie străveche din Moldova, lovise câțiva gardieni cu o bucată de fier în timp ce încerca să evadeze din arestul Securității, complotase pentru asasinarea lui Nicolae Ceaușescu în anul în care m-am născut. Și fusese aruncat în închisoare și schingiuit de securiști cu câțiva ani de școală. Mi s-a părut cumplit de nedrept. Avea o verticalitate morală care m-a zguduit. Atât de tare, încât până la sfârșitul cursului mi-am spus că trebuie să îmi depășesc toate reținerile (eram foarte introvertit și exagerat de cuminte) și să îi cer numărul de telefon. Am fost convins că trebuie să scriu o carte cu și despre el. Era un gând complet nebunesc, fiindcă eram doar un student timid, care nu publicase nimic și nu avea nicio perspectivă. Dar m-a înstăpânit, așa că am acționat pe baza impulsului. L-am urmărit când ieșea din sala de curs, i-am spus că aș vrea să îi iau un interviu și, după o ezitare de o secundă, mi-a dat numărul de telefon. M-am gândit apoi că nu pot să mă prezint oricum la un asemenea personaj, așa că mi-am petrecut toată vara la Biblioteca Centrală Universitară, citind despre PNT-ul interbelic (fusese membru al Tineretului Universitar Național-Țărănesc și îl cunoscuse pe Maniu). Toată această pregătire temeinică mi-a fost sugerată prin puterea exemplului de cărțile Ruxandrei Cesereanu. Cred că așa se explică dorința mea de a-mi scrie licența neapărat cu dânsa.

Pe de altă parte, nu știam ce subiect să aleg din toată perioada comunistă. M-am hotărât să o abordez pe profesoara mea la începutul anului IV și să îi cer să-mi stabilească tema. Doar că, așa cum spuneam, eu eram foarte timid și deloc activ la seminare. Existau colegi care o admirau și o cultivau, dar eu nu

eram genul care să iasă din cochilie. Eram studentul tăcut din ultimul rând. Mai mult decât atât, alte cursuri ale dănzei au fost în afara sferei preocupărilor mele. Așa încât, atunci când am rugat-o să îmi coordoneze o lucrare despre comunism, cerându-i și subiect specific, am luat-o probabil prin surprindere. Raționamentul era corect: știa mai bine ce s-a scris și mai ales ce nu s-a scris pe temă. A acceptat, dar mi-a propus cel mai greu subiect posibil: „fenomenul Pitești“. Am primit la rândul meu, fără să observ zâmbetul profesoarei. Mi-a spus mai târziu că făcuse alegerea ca un soi de „pedeapsă“ pentru inactivitatea mea. Numai că eu n-am luat-o deloc așa. Dimpotrivă.

Trebuie spus că în momentul acela nu exista nicio sinteză istorică a Piteștiului. Existau de multă vreme relatările lui Dumitru Bacu și Virgil Ierunca, a doua pătrunzând puternic în conștiința publică, și o scurtă cronologie a unui supraviețuitor, Costin Merișca. Dar atât. Reconstituirea faptelor era prima problemă. Aducându-mi aminte de efectul puternic al întâlnirii cu cei doi foști deținuți politic, mi-am spus că este obligatoriu să caut supraviețuitori ai Piteștiului și să nu mă rezum la parcurgerea memorialisticii. Nu-mi aduc aminte cu exactitate data primului meu pas, dar trebui să fi fost cândva în toamna lui 2005. Începusem să îl vizitez constant pe Raul Volcinschi, care mi-a spus la un moment dat faptul absolut incredibil pentru mine că îl cunoaște pe părintele Gheorghe Calciu-Dumitreasa și că ar trebui să vorbesc cu el. Pentru mine studentul Gheorghe Calciu era un personaj (important!) din cărți. Mi se părea aproape de neconceput că trăiește și că ar putea vorbi cu mine. Aveam să ajung la el, în cele din urmă, în condiții tragice. Până atunci însă, probabil l-am întrebat pe Volcinschi dacă știe și alți supraviețuitori. Îmi aduc aminte vag că mi-ar fi spus ceva de Ionel Săbăciag, care locuia în apropierea casei lui din cartierul Andrei Mureșanu. Nu cred că avea datele lui de contact.

M-am hotărât atunci să îmi încerc norocul la Asociația Foștilor Deținuți Politici din România. Am aflat că sediul este

într-o sală a Primăriei. M-am înființat acolo și am văzut doi oameni în vârstă, care puteau fi foști deținuți. Cel din fundul camerei vorbea cu o doamnă, așa încât l-am abordat pe domnul din stânga, care era așezat la un birou. S-a uitat curios la mine și m-a întrebat ce doresc. I-am explicat că aş avea nevoie de ajutorul lor să identific deținuții care trecuseră prin „fenomenul Pitești“. „Păi eu sunt unul dintre ei!“ mi-a răspuns. Atât de simplu a fost să cunosc primul meu „piteștean“. În realitate, Vasile Ilea făcuse Gherla, nu Piteștiul, ceea ce a avut darul de a mă descuraja pentru o fracțiune de secundă. Știam prea puține la momentul respectiv despre proporțiile nebănuite ale demenței care cuprinsese închisoarea clujeană în vara lui 1951. Orișicât, era primul meu contact, palpabil, cu un supraviețuitor. Cred că dânsul mi-a spus apoi de Ioan Săbăciag și de Inocențiu Glodeanu. Probabil mi-a dat și numerele dâșilor de telefon – ori le-oi fi găsit în cartea de telefon, știindu-le vag adresa? Memoria mea e destul de selectivă și afectivă: nu înregistrează metodic, cadru cu cadru, ci mai degrabă sentimente.

Din ce-mi amintesc, interviul i l-am luat chiar la sediul AFDPR Cluj. Cred că nu atunci, ci am revenit într-o altă zi. Aveam un reportofon cu minicasetă la vremea aceea, așa că doar forma scrisă și deja editată a interviului a supraviețuit. Chiar și pe aceasta am recuperat-o cu greu, din anexele lucrării de licență, găsită pe e-mail. Credeam pe atunci că ele îmi vor folosi exclusiv în acest scop și nu m-am gândit să le țin în forma brută. Aveam două mari obiective: să reconstitui faptele și să teoretizez câteva probleme fundamentale. Pe primul l-am atins prea puțin. Nu știu dacă din grabă (nu erau condiții foarte propice de interviu), din cauză că nu înțelesesem importanța Gherlei și eram nefamiliarizat cu numele și evenimentele de acolo ori dacă pur și simplu le-am scos la editare, considerând că nu sunt relevante pentru licență. Am intrat însă în fondul problemei și mi-am primit primele răspunsuri la întrebările la care căutam răspuns. Unele erau preluate de la Ruxandra

Cesereanu: de pildă, de ce s-a întâmplat o asemenea grozăvie tocmai în România? Altele mă obsedau de la primele lecturi.

În mintea mea, „fenomenul Pitești“ era greu de explicat. Multă vreme mi-am însușit răspunsurile „bătrânilor“ (cum am ajuns repede să-i alint). Voi explica pe parcursul volumului de ce. Fapt este că m-a preocupat de la început scopul Piteștiului. Vasile Ilea credea că „au căutat să distrugă tineretul, atât cel din închisoare, cât și pe cel care rămăsese afară. Acesta era motivul pentru care cereau informații. După părerea mea, de-aia s-a și oprit experimentul, pentru că și-au dat seama că îi intoxicam cu date false. Eu în declarațiile mele am vorbit doar despre cei care știam că sunt arestați deja“. Era prea devreme pentru mine să am păreri proprii. Am înregistrat doar răspunsul, la propriu și la figurat.

M-a interesat apoi explicația interlocutorului meu pentru faptul că „experimentul“ (discuția despre termeni o voi purta ceva mai târziu) a avut loc în România, și nu în altă parte. „Noi avem o filozofie păguboasă: capul plecat sabia nu-l taie. Ne găsim tot felul de scuze, că avem copii, că nu știu ce. M-am întâlnit în 1989 cu cineva și i-am spus: «Ai doi copii rahitici, pentru că nevas-tă-ta a mâncat rahat când îi alăpta». Știi ce mi-a răspuns? «Bine că ni l-a dat și pe ăla!» Inginer, domnule. Explicația este, deci, că suntem un popor de lași. Să ne gândim că o mie de ani, de la 275 până pe la 1300, acest popor n-a făcut decât antiistorie. Apoi, ne place să ne căim, că ne-au subjugat, că n-avem din aia, dar popoarele migratoare au trecut peste tot!“ Ei bine, acest răspuns al domnului Ilea avea să mă coste. Dacă aș fi malițios, aș spune că într-un stil tipic românesc. Asta deoarece unul din membrii comisiei de licență s-a simțit atacat în numele poporului român și m-a luat la întrebări. Am încercat să-i explic că interviul este doar o anexă a lucrării (despre care nu fusesem întrebat nimic), că afirmația nu îmi aparține și, pe cale de consecință, nu am cum să dau eu explicații despre gândurile unui alt om. Problema, de fapt, era alegerea coordonatorului de licență: șeful de catedră era într-un război fățiș cu Ruxandra Cesereanu și cu o parte din

noi. Își găsisese ocazia să se răzbune. În paranteză fie spus, un alt membru al comisiei m-a întrebat, *sancta simplicitas*, dacă citisem memoriile lui Nicolae Mărgineanu. I-am răspuns că știu de carte, dar nu îmi era de folos temei. „Dar care era tema lucrării tale?” m-a întrebat cu licența în față. I-am arătat titlul cu degetul și am trecut mai departe.

O altă întrebare fără răspuns evident: cine a inventat metodele de tortură? „Cred că mai mult se întreceau deținuții să-și arate devotamentul față de mișcare. Ei au avut un singur scop: prăbușirea tineretului. Și revin: dacă noi ca popor nu eram așa de lași, ajutați de trăsăturile suplimentare ale moldovenilor, nu găseau un Țurcanu și nu era atât de dură acțiunea.” Dincolo de aprecierile negative față de moldoveni, cu care aveam să mă mai întâlnesc, omul avea o convingere fermă. Pe acest subiect nu există informații documentare nici azi, nu avem a face decât speculații. Ilea credea că, fără trăsăturile negative de caracter, „s-ar fi ajuns mai degrabă la o «reeducare» blândă, cum a fost la Târgșor, cu discuții politice și cititul broșurilor marxist-leniniste”.

Nu știu din ce motive am omis discuția despre destinul lui personal la Gherla. Probabil era și prea devreme pentru mine, neavând informații suficiente. O fi contat și sfiala de a aborda un subiect atât de traumatic. În fond, ceream cuiva să-și deschidă sufletul în fața unui necunoscut, ba mai eram și într-o încăpere cu alții. Pe de altă parte, mă aflam sub impresia discursului public (așa sărac cum era) despre Pitești și eram convins că victimele sunt refractare. Am reținut doar că a cunoscut bătăile din camera 99 (echivalentul lui 4-spital de la Pitești), „unde șefi erau Ion Stoian și Liviu Boeriu, deși nu stăteau tot timpul în celulă. Cu Popa Țanu o singură dată m-am întâlnit”. Am fost curios apoi de ce regimul alesese anume ca victime tinerii, studenții, îndeobște legionari: „Se gândeau la viitor, au vrut să dea un exemplu din noi, ca, atunci când ceilalți vedeau cum arătăm, să li se taie cheful de a se opune. Cât privește problema legionară, este falsă. Comuniștii au manipulat lucrurile în așa fel încât să se vorbească doar

despre ei". În ceea ce privește procesul Țurcanu, Vasile Ilea avea dreptate: era o încercare inabilă, grosolană chiar, de a învinovăți Mișcarea Legionară pentru ceea ce regimul însuși crease. Dar eu mă refeream la faptul că majoritatea celor din închisori erau legionari: „Da, așa e. Au fost aleși legionari și pentru că ceilalți nu erau prea numeroși. Țărăniștii au dispărut repede, liberalii și mai repede, singura rezistență puternică a fost cea a legionarilor“.

Nu e o realitate comodă pentru partidele „tradiționale“, dar în zona studentească erau mult mai slab organizați și nu aveau niciun fel de predispoziție pentru activitatea clandestină. Anti-comunismul și antisemitismul legionarilor, care se confundau de multe ori, i-au transformat în principalul adversar al comuniștilor, mai ales după dispariția forțată a PNT și PNL de pe scena politică. Comportamentul studenților torturați poate fi înțeles de către orice om cu o minimă empatie. Mult mai greu de explicat este atitudinea lotului inițial de agresori, a celor care nu fuseseră supuși schingiurilor. În timp, aveam să descopăr că sunt mult mai puțini decât credeam la momentul acela, dar ei au existat. „Nu știi dacă din oportunism, poate și din lașitate... România nu e chiar omogenă, și uitați-vă că majoritatea «reeducatorilor» erau moldoveni.“ Nu-mi aduc aminte cât de mult m-a surprins insistența aceasta pe moldoveni. Am remarcat-o cu siguranță, dar ea era un loc comun în mărturiile scrise ale supraviețuitorilor. Și, oricât ar fi de nedreaptă, nu poți să nu înțelegi victima.

Dintre toți, figura lui Eugen Țurcanu fascinează cel mai tare. E greu să-ți explici condițiile necesare pentru ca un om să decadă atât de mult din condiția lui. Imaginea pe care o avea era a răului absolut, a unei bestii complet lipsite de umanitate. Așa îl prezentau toate cărțile și toate victimele. Eram categoric influențat de acest portret – caricaturizat, totuși. L-am întrebat pe Vasile Ilea cum vede rolul lui Țurcanu în evenimentele din închisori: „A fost o unealtă a serviciilor și a lui Nicolschi“, mi-a răspuns scurt. Altă paranteză: cartea lui Ierunca și documentarul Luciei Hossu Longin l-au impus pe Nicolschi în mentalul colectiv ca fiind

principalul vinovat pentru Pitești. Invocarea lui nu era deci o surpriză. Cât de important a fost însă Țurcanu? „Nu cred că nu găseau pe altcineva. Poate nu atât de bestial, dar găseau un altul.“

M-au preocupat înainte de toate oamenii. Încercam să-mi explic atitudinile lor. Nu uitați că aveam 22 de ani la vremea aceea, nu știam prea multe despre viață și despre firea umană. Citisem deja documentele publicate în *Memorialul ororii*¹, care vor fi invocate deseori în discuții. Aveam, deci, câteva date despre faptul că printre cei mai violenți agresori de la Gherla se numărau cei care trecuseră prin Târgșor, închisoarea elevilor. N-am avut curajul să-l întreb pe Vasile Ilea cât de dur fusese bătut, dar am pus problema la modul general: „Cei care au fost la Târgșor și s-au opus «reeducării» de acolo nu au fost mai crunt bătuți la Gherla?“ Interlocutorul meu a fost scurt: „Ba da, pentru că ne știa «prietenul» nostru Stoian“. Nu am îndrăznit să sap mai adânc de atât.

Există o întreagă discuție cu privire la eficiența metodelor de tortură. Pentru Ilea, mai chinuitoare erau „cele psihice. Uneori doream să fiu eu cel bătut numai să nu-l mai văd pe cel de lângă mine cum era chinuit. Așteptarea era groaznică. Dacă ați fi văzut cum arătau niște cadavre în pielea goală, efectuând un dans macabru, pupându-se în dos și în față și strigând blasfemii... în momentele acelea... Era mult mai greu de suportat așa ceva“. Și așa, fără să fiu deloc intruziv, am atins un buton sensibil: „Astea cred că erau opera lui Livinschi, pe el l-am văzut implicat în manifestări de genul acesta. Eu eram considerat mai puțin legionar și mai mult credincios. Mi-au zis: «Până nu scoatem din tine misticismul, nu te lăsăm în pace»“.

Recuperarea fizică și psihologică nu era ușoară. Nici nu a fost reușită de toată lumea. Dar Ilea avusese o pedeapsă mică și s-a eliberat rapid. Nu știam aceste lucruri atunci, căci nu aveam acces la documente, dar condamnarea de numai un an și șase luni l-a ferit de grozăvii și mai mari: a ieșit în primăvara lui 1951,

¹ *Memorialul ororii. Documente ale procesului reeducării din închisorile Pitești, Gherla*, Editura Vremea, București, 1995.

înainte de perioada de maximă intensitate a torturilor în camera 99. Chiar și așa, „am stat în spitale cam șase luni după ce am ieșit din închisoare, aveam probleme mai ales de tălpi. De dureri însă am scăpat abia după zece ani“. Nu puteam să-mi imaginez ce înseamnă acest lucru. Și cred că niciun om care nu a cunoscut durerea cronică nu poate percepe cu adevărat nivelul acesta de suferință. Și totuși, considera mai grav faptul că „mi s-a distrus credința pentru o perioadă. Cum însă aveam timp liber la dispoziție, mă duceam la Biblioteca Universitară și citeam mult. Așa, pe cale rațională, m-am apropiat iarăși de credință și mi-am revenit în câțiva ani de zile“. Eu nu aveam niciun reper de credință atunci. Am notat ca pe o curiozitate faptul că durerile fizice, cu care puteam rezona la nivel intelectual, erau considerate mai puțin importante decât problemele sufletești. Privind retrospectiv, acesta a fost unul din primele momente în care conștiința mea a fost trezită din amorțirea în care se afla, chiar fără să realizez.

În fine, ca orice tânăr justițiar, căutam vinovații. Ilea îi identificase „în ordine ierarhică: de la organele de partid, Securitatea și până la comandanții închisorilor, după aceea făptașii: Țurcanu, Țanu și ceilalți“. Este o concluzie care stă în picioare și astăzi. Interlocutorul meu nu credea că „experimentul“ a reușit, pentru că „gândirea nu ne-au schimbat-o. Eu nu cred că ține de patologie ce am făcut noi acolo. Individuală o fi fost la Țurcanu, Livinschi, dar de patologie colectivă nu cred că se poate vorbi“. Avea și un argument: „Există acum mărturii cum că s-ar fi căit și Țurcanu înainte de moarte. Dacă și cel mai sadic criminal s-a căit, ce să mai zicem de ceilalți atunci?“

La alte întrebări mi-a fost ceva mai greu să obțin răspunsurile clare pe care le căutam. De pildă, dacă rolul procesului Țurcanu din 1954 era destul de evident („partidul s-a spălat pe mâini și totodată a mai denigrat Mișcarea Legionară“), cel de-al doilea, în care a fost condamnat un lot condus scriptic de Vale-riu Negulescu, era o necunoscută și pentru Ilea. Neștiind „prea multe despre el“, nu s-a pronunțat în niciun fel. Așa că nu mi-a

rămas decât să îl întreb, sub impresia dobândită că victimele evită discuțiile despre Pitești, dacă și-ar dori să se vorbească mai mult sau mai puțin: „Aș dori să se vorbească mai bine. Să se caute originile, să se vadă cum a fost posibil experimentul aici, probleme de fond“. Căutasem să formulez întrebarea cât mai neutru, să nu induc un răspuns pozitiv sau, cum mă așteptam, negativ. M-a surprins plăcut replica lui.

Cu siguranță nu a fost cel mai reușit interviu al meu. Nici nu avea cum, fiind primul. Constat înclinația spre problematicele de fond – categoric o influență dinspre profesoara mea, dar una care mi se potrivea intelectual. Pe deasupra, această abordare îmi permitea să maschez sfiala de a ataca un subiect atât de traumatizant cu cineva care nu mă cunoștea defel. Sigur că acum îmi pare rău că nu am intrat deloc în destinul lui personal nici în închisoare, nici după. Sau că nu am revenit pentru a relua interviul, deși am păstrat legătura cu dânsul. Practic, doar am zgâriat timid suprafața. Din păcate, nici n-am mai avut ocazia după ce am căpătat experiență, fiindcă Vasile Ilea s-a prăpădit la scurtă vreme. Nici măcar nu l-am întrebat de ce fusese arestat. E adevărat, nu m-a preocupat prea tare atunci, pentru că îl priveam dintr-un singur unghi, acela de victimă a Piteștiului.

Nu pot să spun că am fost foarte apropiați, dar am păstrat o formă de respect față de dânsul. L-am invitat la câteva lansări de carte din domeniu, câtă vreme am locuit în Cluj. Și țin minte că i-am trimis volumul meu cu dedicație atunci când a apărut, în ianuarie 2008, dar mi s-a întors de la poștă. Îl păstrez încă. Atunci am aflat că nu mai e printre noi. Nu a fost primul dispărut dintre „ai mei“, după cum veți vedea în curând. Dar tot m-a afectat. La vârsta aceea înțelegei moartea mai greu, e o perspectivă îndepărtată. Am avut și un sentiment de relativă inutilitate a muncii. Am scris cartea pentru deținuți, inclusiv pentru Vasile Ilea care dorea „să se vorbească mai bine“ despre Pitești. Faptul că ei nu apucau să vadă ce putusem să fac mi-a umbrit bucuria realizării.